

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4:343.541:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.34>**Заставна О. П.,**

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри міжнародного та європейського права

Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0009-0009-5680-5485

**ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В УМОВАХ
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: СИНЕРГІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Анотація. Стаття присвячена аналізу механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в контексті збройного конфлікту в Україні. У дослідженні аналізується, як норми міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, взаємодіють з чинним національним законодавством щодо статусу та прав ВПО. Особлива увага приділяється Керівним принципам ООН з питань внутрішнього переміщення (1998 р.), які, незважаючи на свій рекомендаційний статус, стали загальноновизнаними стандартами у сфері захисту прав переміщених осіб. Розглянуто проблему паралельного впровадження на території України закріплених принципів у національне законодавство та практику їх застосування компетентними державними органами.

У цій статті свавільне переміщення визнається порушенням норм МГП та міжнародного права прав людини, а також як посягання на встановлені правові гарантії, покликани забезпечити захист внутрішньо переміщених осіб від примусового виселення та надання їм права на безпечне повернення до місця постійного проживання. Особливу увагу приділено аналізу міжнародно-правових стандартів, які регулюють заборону таких дій, а також обов'язків держав щодо їх попередження та усунення наслідків. Досліджується відображення наведеної проблематики у судовій практиці та рішеннях міжнародних органів із захисту прав людини, що стосуються зафіксованих випадків порушень.

Автори розглядають проблеми права осіб, переміщених з їхніх домівок, на надання їм альтернативного житла, механізми компенсації за втрату або пошкодження майна, перспективи реінтеграції ВПО в ситуації після завершення бойових дій, а також надають рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Існує потреба оцінити ступінь гармонізації норм МГП та національного законодавства та розробити подальші ініціативи щодо гармонізації, які передбачають не лише формальне включення міжнародних стандартів до законодавства, але й створення ефективних інституційних механізмів для їх впровадження. Підкреслюється необхідність міжвідомчої координації та, власне, участі громадянського суспільства в процесах реінтеграції переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), міжнародний захист прав людини, довільне переміщення, IV Женевська конвенція, реінтеграція, Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, право на житло.

Zastavna O. P. Protection of the rights of internally displaced persons (IDPs) in the context of armed conflict: synergy between international humanitarian law and national legislation

Abstract. This article analyses mechanisms for protecting the rights of internally displaced persons (IDPs) in the context of the armed conflict in Ukraine. The study analyses how the norms of international humanitarian law (IHL), in particular the Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 1949, interact with the current national legislation on the status and rights of IDPs. Particular attention is

paid to the UN Guiding Principles on Internal Displacement (1998), which, despite their recommendatory status, have become universally recognised standards in the field of protecting the rights of displaced persons. The problem of the parallel implementation of the established principles in national legislation and their application by competent state bodies in Ukraine is considered.

This article recognises arbitrary displacement as a violation of IHL and international human rights law, as well as an infringement of established legal guarantees aimed at protecting internally displaced persons from forced eviction and ensuring their right to safe return to their place of permanent residence. Particular attention is paid to the analysis of international legal standards governing the prohibition of such acts, as well as to the obligations of states to prevent them and address their consequences. The article also examines how this issue is reflected in judicial practice and in the decisions of international human rights bodies concerning documented violations.

The authors examine the problems of the right of persons displaced from their homes to be provided with alternative housing, mechanisms for compensation for loss or damage to property, prospects for the reintegration of IDPs in the post-conflict situation, and provide recommendations for improving the current legislation in this area.

There is a need to assess the degree of harmonisation between IHL and national legislation and to develop further harmonisation initiatives that provide not only for the formal incorporation of international standards into legislation, but also for the creation of effective institutional mechanisms for their implementation. The need for inter-agency coordination and, indeed, the participation of civil society in the reintegration processes of displaced persons is emphasised.

Key words: *internally displaced persons (IDPs), International human rights protection, arbitrary displacement, IV Geneva Convention, reintegration, UN Guiding Principles on Internal Displacement, right to housing.*

Постановка проблеми. Питання внутрішнього переміщення стало критично важливим для України з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року. Як повідомляло Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, на піку переміщення понад п'ять мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами в Україні, що перетворило її на один з найбільших центрів внутрішньо переміщених груп населення у світі. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, що поєднує аналіз міжнародно-правових стандартів із дослідженням практики їх імплементації у національне законодавство.

На відміну від біженців, які перетнули міжнародний кордон і користуються захистом, передбаченим Конвенцією 1951 року, внутрішньо переміщені особи залишаються на території власної держави, і захист, на який вони мають право, повністю залежить від національної правової системи. Якщо ж ця система функціонує в умовах збройного конфлікту, держава об'єктивно обмежена у здійсненні своїх повноважень. Зараз настав час для норм МГП, покликаних забезпечити мінімальний ступінь захисту, що відповідає вимогам закону і може бути наданий цивільному населенню навіть під час війни [1; 3].

Особливу актуальність для питання взаємодії МГП та внутрішнього законодавства

має дослідження тих суперечностей, які можуть виникати на практиці. Законодавча база щодо ВПО в Україні формувалася поступово з 2014 року та значною мірою відповідала викликам на даний момент, не завжди гарантуючи системне регулювання. Законодавчі прогалини, колізія повноважень та відсутність чіткого механізму координації між органами влади призводять до того, що міжнародні стандарти захисту ВПО частково не впроваджуються [4; 7].

Ступінь актуальності визначається тим фактом, що питання реінтеграції ВПО стало не просто частиною порядку денного гуманітарних організацій, а радше однією з центральних проблем післявоєнної відбудови країни. Невдача в розробці правових механізмів сьогодні не матиме впливу ні на війну, ні на наддовгострокову післявоєнну соціальну стабільність України [9, 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовому статусу та захисту внутрішньо переміщених осіб присвячено значну кількість наукових праць. На міжнародному рівні праці Ф. Денга, який у 90-х роках минулого століття розробив концептуальні основи захисту переміщених осіб у рамках ООН, насамперед, та монографічні дослідження Roberta Cohen та W. Kälin показують роль міжнародних організацій у вирішенні проблеми кризи внутріш-

ньо переміщених осіб. Завдяки цим працям вдалося дійти до прийняття Керівних принципів 1998 року, які досі є основним доктринальним документом із зазначеного питання. У вітчизняній науці над питанням ВПО працюють юристи та соціологи, зокрема, в контексті подій 2014–2022 років. Праці Н. Ментух [11] присвячені проблемам гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, яке опосередковано торкається соціального захисту. Т. Кузь [12] розглядає питання правового забезпечення процедури надання адміністративних послуг, переважно вразливим категоріям населення, головним чином ВПО. Усі ці дослідження є теоретичною основою для нашого дослідження стану чинного законодавства.

Питання взаємозв'язку між МГП та національним правом щодо захисту цивільного населення у збройному конфлікті глибоко розроблені в працях МКЧХ [3], а також у доктринальних коментарях до IV Женевської конвенції. Аспекти права на повернення та компенсацію за втрати майна розглядаються в дослідженнях постконфліктної відбудови на прикладі держав Балканського регіону та Близького Сходу [5; 6].

Незважаючи на відносно велику кількість публікацій, систематичне дослідження феноменів взаємодії норм МГП та національного законодавства України в контексті захисту ВПО ще недостатньо розроблене. Більшість досліджень стосуються лише окремих аспектів проблеми – соціального захисту, майнових прав чи процесуальних [6 – 8] – або описують чинне законодавство, не висуваючи припущень щодо його глибших порівняльно-правових питань [3]. Це визначає наукову новизну та практичну значущість нашого дослідження.

Метою статті є ґрунтовне дослідження механізмів правового захисту внутрішньо переміщених осіб крізь призму взаємодії норм міжнародного гуманітарного права та чинного законодавства України, виявлення прогалин та суперечностей у відповідному регулюванні в контексті реалізації, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів реінтеграції ВПО у постконфліктний період.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне гуманітарне право не має цілого дого-

вору, присвяченого наданню спеціального захисту ВПО. Проте, ретельний аналіз норм Четвертої Женевської конвенції 1949 року [1], Додаткових протоколів 1977 року та звичайного МГП показує, що переміщені особи захищені загальним режимом захисту цивільного населення. Зокрема, стаття 49 IV Женевської конвенції також забороняє індивідуальне або масове примусове переміщення цивільних осіб з окупованої території та з території окупуючої держави на окуповану територію.

В інших випадках ключовим недоговірним документом залишаються Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року [2]. Сформульований у формі 30 принципів, документ охоплює весь цикл переміщення: від захисту від свавільного переміщення до забезпечення умов для сталого повернення та реінтеграції. Принцип 6 закріплює право не бути свавільно переміщеним. Принципи 18–23 встановлюють мінімальні стандарти гуманітарної допомоги та захисту під час переміщення.

Правова основа статусу ВПО в Україні формувалася поступово. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» 2014 року [3] став першим «спеціальним» нормативним актом у цій сфері. Цей закон закріпив поняття ВПО та встановив порядок реєстрації та документування, а також перелік прав, гарантованих переміщеним особам. Водночас, закон мав багато серйозних прогалин у плані захисту майнових прав та надання компенсації, на що неодноразово зазначала наукова спільнота [8; 10].

Ідея «довільного переміщення» має ключове значення для злочинів, пов'язаних із насильницьким переміщенням цивільних осіб. Згідно з доктриною МГП, будь-яке переміщення, не виправдане настійною військовою необхідністю або потребами безпеки чи здоров'я цивільного населення, є довільним [5]. Переміщення, здійснене з метою зменшення населення певної території, видалення небажаної етнічної чи конфесійної частини населення або руйнування культурних зв'язків, є серйозним порушенням МГП і може кваліфікуватися як воєнний злочин.

Однією з найбільш проблемних сфер регулювання є захист права переміщених осіб на

житло. Згідно з міжнародними стандартами, викладеними в Принципах Пінгейруш щодо житла та майна біженців та переміщених осіб [6], держави повинні забезпечити право ВПО на повернення до своїх домівок або на отримання еквівалентного альтернативного житла та компенсації. Ця нормативна вимога не повною мірою реалізується в чинному українському законодавстві через незавершений механізм компенсації за зруйноване та пошкоджене майно.

Питання про те, як належним чином відшкодувати збитки, стало особливо актуальним у світлі Закону України «Про відшкодування за пошкодження та знищення певних категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів та диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [7], який адаптується до міжнародних зобов'язань.

Одним із найважливіших аспектів цієї синергії МГП та національного законодавства є питання кримінальної відповідальності за злочини, скоєні проти ВПО. Римський статут Міжнародного кримінального суду [9] криміналізує депортацію або насильницьке переміщення населення як злочин проти людяності (стаття 7(1)(d)) та водночас кваліфікує незаконне переміщення цивільного населення окупованої території як воєнний злочин (стаття 8(2)(b)(viii)). Ратифікація Римського статуту Верховною Радою України у серпні 2024 року зобов'язує державу привести кримінальне законодавство у відповідність з елементами злочинів, передбачених Статутом, у тому числі щодо незаконного переміщення цивільних осіб.

Реінтеграція ВПО – це правовий, соціально-економічний та психологічний процес. З юридичного боку, комплексна реінтеграція вимагає відновлення документів, що посвідчують особу та право власності, усунення дискримінаційних практик у сфері працевлаштування та освіти, а також можливості доступу до правосуддя. [10] Для України проблемами реєстрації власності виникають через прогалини під час бойових дій, що призводять до знищення документів, що підтверджують реєстрацію.

Вивчення практики Європейського суду з прав людини щодо внутрішнього перемі-

щення показує, що порушення прав ВПО здебільшого розглядаються відповідно до статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та статті 1 Протоколу № 1 (захист власності) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [4]. Рішення у справах проти Росії щодо Чечні та окупованих територій Грузії забезпечують корисні прецеденти, які можна застосовувати в Україні.

Роль Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН) у захисті ВПО в Україні – це окреме питання. Хоча традиційно вирішення питань, пов'язаних з біженцями, покладалося на УВКБ ООН, резолюціями Генеральної Асамблеї ООН (зокрема, резолюцією 60/169 від 2005 року) підтверджено й розширено роль УВКБ ООН у захисті та допомозі ВПО [5].

В Україні це Управління стежить за становищем ВПО, надає технічну підтримку владі, а також бере участь в обговореннях щодо законодавчих рекомендацій.

Принцип недискримінації, що захищається МГП та законодавством про права людини загалом, є центральним у забезпеченні «рівного» захисту ВПО; наразі переміщені особи часто зазнають дискримінації при здійсненні виборчих прав, повсюдно при отриманні соціальних послуг та доступі до ринку праці [7]; [9]. Закріплення заборони дискримінації за ознакою статусу ВПО в законодавстві та запровадження ефективних механізмів правового захисту від неї є необхідною умовою для дотримання міжнародних зобов'язань та конституційних гарантій рівності.

Майбутні плани законодавчого регулювання цієї сфери мають бути пов'язані, по-перше з кодифікацією різномірних норм в єдиному законодавчому акті, який би відображав усі ключові міжнародні стандарти, по-друге з розробкою механізму компенсації за втрату майна, і, по-третє – з побудовою інституційної архітектури реінтеграції, яка б забезпечувала взаємодію центральних та місцевих органів виконавчої влади з міжнародними організаціями та організаціями громадянського суспільства [10]. Без системних законодавчих змін локальні здобутки у сфері захисту прав ВПО не матимуть сталого характеру та не призведуть до системних зрушень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження показали, що в умовах збройного конфлікту в Україні відбувається спроба сформувавши гібридну систему правового регулювання щодо захисту ВПО, що поєднує норми МГП, міжнародного права прав людини та національного законодавства, яка містить як позитивні аспекти – наявність спеціального закону, сформовану адміністративну практику, залучення міжнародних організацій, – так і серйозні недоліки: фрагментарне регулювання, недостатню ефективність механізмів компенсації та прогалини у захисті майнових прав переміщених осіб на тимчасово окупованих та деокупованих територіях. Синергія МГП та національного законодавства є не лише правовою вимогою, а й практичною необхідністю. Держава, яка дотримується своїх міжнародних зобов'язань, не лише отримує подальше

міжнародне визнання, але й забезпечує собі потужніший засіб притягнення до відповідальності за правопорушення проти ВПО та захисту прав жертв у судах за кордоном. Наслідки цього для України в процесі відбудови після закінчення війни неможливо недооцінити.

Перспективними напрямками подальших досліджень є порівняльне вивчення досвіду постконфліктної реінтеграції ВПО в інших країнах та його адаптація до українських реалій, дослідження процедури захисту прав ВПО в міжнародних судових та квазісудових органах, а також дослідження ролі місцевого самоврядування у формуванні ефективної системи підтримки переміщених осіб. Комплексне дослідження цих питань сприятиме розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення правової бази захисту ВПО в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткові протоколи до неї. Женева : Міжнародний комітет Червоного Хреста, 2010. 248 с.
2. Deng F. M. Guiding Principles on Internal Displacement. UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2. New York : United Nations, 1998. 22 p.
3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
5. Cohen R., Deng F. M. Masses in Flight: The Global Crisis of Internal Displacement. Washington : Brookings Institution Press, 1998. 414 p.
6. Pinheiro Principles: Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2005/17. – Geneva : United Nations, 2005. 32 p.
7. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р. № 2923-IX *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 18. Ст. 46.
8. Буткевич О. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб в умовах збройного конфлікту: міжнародно-правовий вимір. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 236–244.
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. / Ратифікований Верховною Радою України 20.08.2024 р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 78. Ст. 482.
10. Стаховська Н. М. Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб у постконфліктний період: правові та організаційні аспекти. *Держава і право*. 2023. № 2 (100). С. 88–97.
11. Шевчук О. Р., Ментух Н. Ф. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 8. С. 98–105.
12. Шевчук О., Кузь Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки процесу надання електронних адміністративних послуг. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 1 (25). URL: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.059>

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026